

Heroïne en de stad

Een onderzoek naar de relatie tussen stedelijke omgeving en drugsgebruik

‘Junkieverdriet, de basstoon van deze tijd’, schreef de twintigste-eeuwse Belgische dichter Jotie ’t Hooft in 1977. De jong overleden *poète maudit*, die op 21-jarige leeftijd stierf aan een overdosis, was het ultieme icoon in de Lage Landen van de zogenaamde heroïne-‘epidemie’: een plotselinge explosie sinds het begin van de jaren zeventig van het gebruik van dit krachtige opiaat, met een pijnstillende werking – zowel geestelijk als lichamelijk. Gebruikers beschrijven een intens gevoel van welbehagen, je gekoesterd voelen, totale psychische ontspanning: een gevoel waarnaar ze ‘hun hele leven op zoek waren geweest’. Sommige gebruikers spoten het middel direct in de aderen, voor een optimale werking en een intense ‘flash’. Anderen inhaleerden via een pijpje de dampen die vrijkwamen na verhitting van de heroïne op een stukje aluminiumfolie (‘chinezen’).

Begin jaren tachtig waren er naar schatting zo’n 30.000 dagelijkse heroïnegebruikers in Nederland aanwezig. Ze waren verslaafd, in medische terminologie, want na een paar weken dagelijks gebruik van heroïne raakt je lichaam eraan gewend. Je wordt ziek als je niet gebruikt (zweten, misselijk, onrust, pijn in de ledematen, algehele misère). De ziektesymptomen lossen op als sneeuw in de zon zodra je een nieuwe ‘shot’ zet. En je hebt er steeds meer van nodig. Begin jaren tachtig bereikte de ‘epidemie’ een piek. Er vielen vele tientallen doden per jaar aan een overdosis, overigens niet alleen Nederlanders maar ook veel Duitse heroïnegebruikers, die naar Nederland kwamen op de vlucht voor het repressieve klimaat in eigen land. Kranten berichtten op een laconieke wijze over ‘drugsdode nr. 43’ die was gevonden, tweehoog achter in een Amsterdamse straat, of ‘drugsdode nr. 32’ die op het toilet van een budgethotel in elkaar zakte. Ziekenhuizen hadden hun handen vol aan jongeren die moesten worden opgenomen wegens lichamelijke of geestelijke kwalen die waren gerelateerd aan dit drugsgebruik, zoals spuitabscessen, hepatitis en zelfmoordpogingen.¹

De laatste jaren onderzoek ik deze golf van heroïnegebruik vanuit verschillende invalshoeken. Aanvankelijk bestudeerde ik vooral de reacties van politici, verslavingszorgers, en particuliere organisaties die zich het lot van de heroïnegebruikers aantrokken. De zorg voor heroïneverslaafden, zo bleek, stelde in de jaren zeventig nog betrekkelijk weinig voor: de verslavingszorg was totaal niet berekend op een nieuwe categorie klanten van deze omvang. Ook sloten aanbod en vraag slecht op elkaar aan. De hulpverleners werkten grotendeels afkickgericht: hun doel was de cliënten te leiden naar een drugsvrij bestaan. Veel gebruikers daartegen konden of wilden niet stoppen. Zij hadden vooral behoefte aan sociale opvang, medische zorg, of methadon: een synthetisch opiaat dat ter vervanging van heroïne wordt gebruikt, langer werkt (ongeveer 8 in plaats van 4 uur) en als medicijn gratis verkrijgbaar gesteld kon worden. In de jaren

1 Zie: Gemma Blok, *Ziek of zwak. Geschiedenis van de verslavingszorg in Nederland* (Amsterdam 2011) 185–187.

tachtig en negentig raakte de 'laagdrempelige' methadonverstrekking wijdverbreid, in het kader van een nieuwe aanpak die terrein won in zorg en beleid: *harm reduction*, ofwel het beperken van de schade van een verslaving voor gebruikers en maatschappij.

Na deze ontwikkelingen te hebben onderzocht, ben ik in 2015 begonnen aan een *oral history* project, 'Het verhaal van de overlevers' (zie: www.heroineepidemie.nl). Enkele tientallen interviews zijn inmiddels gehouden, tot nu toe voornamelijk met ex-gebruikers van heroïne. Ik wil niet alleen achterhalen hoe de betrokkenen zelf terugkijken op deze periode, maar ook proberen om via hun verhalen tot een beter begrip te komen van de heroïne-epidemie als historisch fenomeen. Waarom was die drug zo populair destijds, hoe verspreidde zich het gebruik, en valt er iets te zeggen over de samenhang tussen deze drugsepidemie en de tijd waarin hij plaatsvond, de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw? Mijn hypothese hierbij is dat dit soort golven van drugsgebruik symptomen zijn van onderliggende sociale spanningen. Uiteindelijk is het mijn wens om te komen tot een grootschalig onderzoeksproject met betrekking tot de West-Europese heroïne-epidemie, die zich grofweg afspeelde tussen 1970-2000 - en die zich concentreerde in steden. Mijn bevindingen tot nu toe over de relatie tussen stedelijke omgeving en heroïnegebruik staan in dit artikel centraal.

De historiografie van drank, drugs en de stad

De *social history of alcohol and drugs* is een onderzoeksveld dat zich sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw sterk heeft ontwikkeld, vooral vanuit Amerika en Engeland. Inmiddels is het een bloeiend terrein van onderzoek, met een eigen tijdschrift en een tweejaarlijks internationaal congres.² Veel publicaties richtten zich aanvankelijk op het in kaart brengen van nationale ontwikkelingen in zorg en beleid. De laatste decennia is er onder historici van drank en drugs echter een groeiende belangstelling voor de stad als relevante context van alcohol- en drugsgebruik. Het gebruik van drank en drugs, beseffen historici steeds meer, is in de eerste plaats een globaal fenomeen, maar neemt vaak ook een sterk lokaal karakter aan.

Sommige historici leggen hierbij een relatie tussen het gebruik van bewustzijnsveranderende middelen en sociale ontwikkelingen als urbanisering, migratie, en stedelijke armoede. De Amerikaanse historica Jessica Warner bijvoorbeeld betoogde in haar boek *Craze. Gin and debauchery in an age of reason* dat de stijgende consumptie van sterke drank in achttiende-eeuws Londen samenhang met de snelle groei van die stad, waar migranten van het platteland een armoedig bestaan leidden. Ze noemt gin 'the original urban drug'. Goedkoop, makkelijk beschikbaar, en sterk, was het een ideaal middel voor een stedelijke bevolking die te kampen had met moeheid, honger en kou. Het was niet de gin die mensen arm maakte, aldus Warner: het was de stedelijke armoede 'that made them drink'.³ Vergelijkbare argumenten zijn gemaakt wat betreft het gebruik van crack – een rookbare variant van cocaïne – in de verloederde binnensteden van Amerika, in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Hoewel ook blanke gebruikers in de buitenwijken crack rookten, was het dagelijks roken van crack volgens Harry Levine

² Het tijdschrift, *The Social History of Alcohol and Drugs* (SHAD), is een internationaal peer-reviewed tijdschrift dat bestaat sinds 1986. Om het jaar organiseert de Alcohol and Drug History Society (ADHS) een internationaal congres. Het eerstvolgende ADHS congres vindt plaats in Utrecht, 23-25 juni 2017.

³ Jessica Warner, *Craze. Gin and debauchery in an age of reason* (Londen 2003) 213.

en Craig Reinerman vooral een gewoonte ‘among the poorest, most marginalized people in American society’.⁴

Andere historici richten zich op het verband tussen drugsgebruik en de rol van steden als (inter)nationale centra voor handel en subculturen. Hamburg bijvoorbeeld, beschrijft de Amerikaanse historicus Robert P. Stephens in zijn boek *Germans on drugs. The complications of modernization in Hamburg* uit 2007, was een kruispunt van zowel de internationale handel als de ontluikende jeugdcultuur van de jaren zestig van de vorige eeuw. Hij beschrijft hoe Hamburg in het midden van de jaren zestig een belangrijk centrum werd voor drugsgebruik, gevoed door de internationalisering van de jeugdcultuur door middel van rockmuziek en reizen, en belichaamd door langharige *Gammler* (de Duitse benaming voor *drop-outs* of *hippies*). Het roken van hasj en het consumeren van LSD door hippies en Amerikaanse soldaten leidden er uiteindelijk toe dat zich in Hamburg een drugsmarkt ontwikkelde met wereldwijde vertakkingen. Wat begon met een blowtje, geïmporteerd uit Kabul en Marokko, groeide uit tot een handelsnetwerk voor cannabis en opiaten uit Azië en het Midden-Oosten.

Stephens’ analyse maakt duidelijk dat de consumptie van ‘genotmiddelen’ samenhangt met transnationale bewegingen zoals handel, de verspreiding van subculturen, en reizigers die hun gebruik van bepaalde middelen meenemen, zoals soldaten, migranten en toeristen. Tegelijkertijd concentreren gebruik en handel zich vaak in bepaalde wijken van steden, zogenaamde brandhaarden. De gebruikerscultuur van de ene stad kan bovendien heel anders zijn dan die van een nabijgelegen stad. Zo zijn de markten van en voor drugs ‘international and intensely local at the same time’.⁵

Ook de Amerikaanse historicus Eric C. Schneider wijst op het verband tussen de stad als handelscentrum en concentraties van drugsgebruik. In zijn baanbrekende boek *Smack. Heroin and the American city* betoogt hij dat de heroïnemarkt zich in New York vestigde, omdat deze stad begin twintigste eeuw de thuisbasis was van grote farmaceutische bedrijven. Die produceerden volkomen legaal heroïne voor de medische markt, tot dit verboden werd in 1924. Maar al vóór 1924 werd het overschot aan medische heroïne illegaal verkocht door de farmacie, op de zwarte markt. Aanbod en vraag naar heroïne waren dus al aanwezig voordat het goedje verboden raakte. De afnemers waren vooral jonge, mannelijke arbeiders uit de wijken met Europese migranten, die het gebruikten op straat met vrienden, of bij het uitgaan. Ook werd New York een centrum voor de heroïne industrie door de immigratie van Afro-Amerikanen en Puerto Ricanen, die ruimtelijk geconcentreerd raakten in bepaalde wijken waar zij een gemarginaliseerd bestaan leidden. Dit was een perfecte markt voor ‘heroïne entrepreneurs’.⁶

Schneider wijst echter, net als diverse andere historici, ook op het belang van specifieke uitgaansbuurten die drank- en drugsculturen stimuleerden en faciliteerden. Stedelijke subculturen in New York en elders hebben het gebruik en de verspreiding van drugs als cocaïne en heroïne in belangrijke mate ondersteund, zoals de jazz subcultuur van de jaren 1940, en de punk subcultuur van de jaren 1970. In buurten waar clubs en bars werden getolereerd, zoals in het *entertainment district* Times Square in

4 Harry Levine en Craig Reinerman, *Crack in America. Demon drugs and social justice* (Berkeley, Los Angeles en Londen 1997) 3.

5 Robert P. Stephens, *Germans on drugs. The complications of modernization in Hamburg* (Ann Arbor 2007) 8.

6 Eric C. Schneider, *Smack. Heroin and the American city* (Philadelphia 2008).

de jaren 1940, of vervallen buurten als Alphabet City in de jaren 1970, bevonden zich de *hotspots* van nieuwe drugsculturen. Het centraal gelegen Times Square, met zijn talloze jazz-bars, waar gewone burgers zich mengden met ‘soldiers, workers, hustlers, and hipsters’, aldus Schneider, was essentieel voor de verspreiding van het heroïnegebruik in de jaren veertig. Doordat Times Square zeer centraal gelegen was, vlakbij diverse trein-, bus- en metrostations, en anonimiteit verzekerde was dit plein ‘essential in the spread of heroin from a small circle of users to a broader population’.⁷ Het plein ‘hosted meetings between users and novices, and facilitated the transmission of drug knowledge’.⁸

Het belang van wijken als voedingsbodem voor drugsculturen komt ook naar voren in *Dope girls. The birth of the British drug underground* van de Britse wetenschapsjournalist Marek Kohn.⁹ In de jaren tien en twintig van de vorige eeuw, beschrijft hij, was de Londense wijk West-End een *melting pot* van een zeer diverse groep mensen: soldaten, prostituees, zwarte jazzmusici, vrijgevochten dames met bobkapsels (zogenoeten *flapper*), Chinese migranten en danseressen en actrices uit variété en theater. Cocaine was in deze wijk, waar het nachtleven van Londen zich concentreerde, de *drug of choice*.

Verstandig gebruik van drugs

Voor mijn onderzoek is het concept van Schneider over subculturen als *spatial entities* van groot belang. Subculturen, aldus Schneider, zijn niet alleen sociologische of antropologische eenheden, dus groepen mensen met hun eigen normen en waarden voor gedrag, kleding, enzovoort. Het zijn ook groepen waarvan het bestaan nauw samenhangt met – en zelfs afhankelijk is van – bepaalde plaatsen in steden.¹⁰ *Oral history* interviews bieden een toevoeging aan het bestaande schriftelijke archiefmateriaal door nieuwe plaatsen te benoemen waar drugsgebruik en –handel plaatsvonden. De levensverhalen van (ex)gebruikers laten echter ook zien hoezeer gebruikersculturen met deze plaatsen zijn verweven, zowel in praktische als symbolische zin. De gebruikersruimtes, cafés, poppodia en parken waar gebruikt werd, waren meer dan locaties voor drugs-transacties, ze waren ook dragers van een subculturele identiteit. Naar deze locaties toegaan, er drugs te kopen en die samen gebruiken, was voor mensen onderdeel van een proces van identiteitsvorming.

Zo hing de bloei van de transnationale Amsterdamse tegencultuur nauw samen met het Vondelpark en het Wallengebied rond de Zeedijk. Rond 1970 was Amsterdam uitgegroeid tot ‘Magies Centrum’ van de wereld. Nadat de stad aanvankelijk streng was omgegaan met *blowers*, en jongeren medio jaren zestig voor maanden in de gevangenis konden verdwijnen voor het bezit van een paar jointjes, was eind jaren zestig een voorzichtige gedoogbeleid ingezet.¹¹ De handhaving was niet meer opgewassen tegen het

7 Schneider, *Smack*, hoofdstuk 2, 13 (E-book).

8 Ibidem, 28.

9 Marek Kohn, *Dope girls. The birth of the British drug underground* (Londen 1992).

10 Schneider, *Smack*, Introduction, 7

11 Gemma Blok, *Ziek of zwak. Geschiedenis van de verslavingszorg in Nederland* (Amsterdam 2011) 145-179; Gemma Blok en James Kennedy, ‘Geef die joint eens door. Het problematische idealisme van het Nederlandse soft-drugsbeleid, 1976-heden’, in: Peter van Dam, Bram Mellink en Jouke Turpijn (red.), *Onbehagen in de polder. Nederland in conflict sinds 1795* (Amsterdam 2014) 85-109.

stijgende aantal gebruikers. Steeds meer cannabiszaken werden geseponeerd en dealen werd oogluikend toegestaan in gesubsidieerde jeugdcentra. Tienduizenden jongeren uit binnen- en buitenland kwamen hier genieten van de makkelijk te verkrijgen cannabisproducten en modern vermaak in jeugdcentra Fantasio, Paradiso en de Melkweg. De jeugdhotels zaten al snel vol en veel hippies legden hun slaapzakken neer op de Dam. Nadat de gemeente in 1971 het slapen op de Dam verbood, bivakkeerden ze met honderden in het Vondelpark: een plek die sinds het midden van de jaren zestig geliefd was als locatie voor tegenculturele activiteiten, zoals Vietnam-demonstraties en love-ins. Om overlast te voorkomen zorgde Amsterdam voor een bagagedepot, wasgelegenheid, toiletten, onderhoud en schoonmaak. In het kader van dit Vondelpark-project stonden bovendien verpleegkundigen van de Gemeentelijke Geneeskundige en Gezondheidsdienst (de GG & GD) de jeugd bij en boden veldwerkers informatie over de stad en over een verstandig gebruik van drugs. De Melkweg organiseerde in het park *happenings* met yoga, theater en muziek.

Criminoloog Ed Leuw constateerde op basis van een enquête onder 708 jeugdige toeristen dat in de zomer van 1972 ruim tachtig procent van de jongeren in het Vondelpark drugs gebruikte. Ongeveer vijftig procent beperkte zich tot de cannabis, terwijl dertig procent daarnaast ook andere middelen nam, voornamelijk LSD. Een minderheid van tien procent gebruikte in het Vondelpark harddrugs zoals amfetaminen, opium en heroïne. Die laatste drug was dat jaar geïntroduceerd voor de betaalbare prijs van 25 gulden per gram.¹² Giel van Brussel, destijds arts in opleiding met een bijbaantje in het Vondelparkproject, maakte de komst van deze nieuwe drug van dichtbij mee:

Het werd uitgevent door Amerikaanse Vietnam veteranen en deserteurs. Het was erg goedkoop. Onder de brug in het Vondelpark was een informatiekeet en daar stonden die knullen met lepeltjes en aanstekers te rotzooien. En die moest je dan wegsturen. Achteraf gezien is dat het begin geweest van de heroïne.¹³

In de zomer van 1974 was het tot de hulpverleners in het Vondelpark doorgedrongen dat hier sprake was van een fors probleem. Mede hierom stopte de gemeente het Vondelpark-project. De ergste verslaafden uit het Vondelpark konden terecht in een door de gemeente gesubsidieerde opvang: de Huis -en Uitkeringenkamer (kortweg het HUK) aan de Spuistraat (destijds bijgenaamd de 'Spuitstraat'). Daar konden gebruikers een shot zetten, een maaltijd krijgen, zich medisch laten verzorgen, douchen, en drugs kopen van een 'huisdealer'. Het HUK was een roemruchte plek in het Amsterdam van de jaren zeventig; voor politie en journalisten een eng, duister hol, maar voor sommige gebruikers een aantrekkelijke plek waar de 'heroïne-adel' zich ophield: de *early adopters* van het opiaatgebruik, die al eind jaren zestig waren gestart met het spuiten van opium.¹⁴ De plek had daarom een zekere status. Alleen geregistreerde klanten mochten binnenkomen in het HUK en daar drugs kopen en gebruiken. Ex-gebruikers vertellen

¹² Ed. Leuw, *Drugsgebruik in het Vondelpark 1972. Een onderzoek naar de aard en betekenis van drugsgebruik onder de jeugdige toeristen in het Vondelpark* (Amsterdam 1973).

¹³ Ibidem; Gemma Blok, *Achter de voordeur. Sociale psychiatrie vanuit de GGD Amsterdam in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2014) 72.

¹⁴ Arend-Jan Heerma van Voss, 'Junkie', in: Arend-Jan Heerma van Voss, *Verzameld* (Amsterdam 1992) 279-306. Het artikel verscheen oorspronkelijk in de *Haagse Post* in 1977.

Het interieur van gebruikersruimte het HUK (R. Stoute, 'Hunkeren in het HUK', Mainline (1994) 18-19).

echter dat een dealer aan de deur van het HUK drugs verkocht aan mensen die langskwamen om te scoren, maar niet naar binnen mochten.¹⁵

Ook de Wallen vormden een heroïne-*hotspot* in de jaren zeventig. Deze buurt was een logische habitat voor dealers en gebruikers, want hij kende natuurlijk al een lange traditie van uitgaan, vermaak, drank, seks en gokken. In cafés op de naoorlogse Zeedijk troffen zeelieden, soldaten en prostituees elkaar, speelden jazzmusici hun vernieuwende bebop tunes in bars als de Cotton Club,¹⁶ en rookten de eerste Amsterdamse recreatieve drugsgebruikers, onder wie Simon Vinkenoog, hun jointjes. Ook was er in jaren zestig al een kleinschalige handel in harddrugs ontstaan: jonge blanke gebruikers kwamen in de Binnen Bantammerstraat opium kopen bij de Chinese 'opa's', oudere Chinese migranten die hier in gedoogde opiumkitten hun pijpjes mochten roken. Dat zij een leuke bijverdienste kregen aan de verkoop van plakken opium aan *dare-devils* die het inkookten en in hun aderen spoten, wist de politie waarschijnlijk niet.¹⁷ Toen in de jaren zeventig Aziatische dealers de heroïne op de Amsterdamse markt brachten, maakten zij handig gebruik van de bestaande infrastructuur van Surinaamse uitgaansgelegenheden die na de oorlog eveneens op de Zeedijk was gegroeid. Een klein aantal

¹⁵ Groepsinterview over het HUK, met Eric Hoogendorp, Eric Krabbenbosch en Hans de Boer (pseudoniem), gehouden door Aimee Plukker en Gemma Blok, 14 maart 2016. De transcriptie van het interview is onder beheer bij de auteur van dit artikel.

¹⁶ Alice Boots en Rob Woortman, *Cotton Club. De bewogen geschiedenis van een café* (Amsterdam 2014).

¹⁷ Een mooie beschrijving van deze vroege opium-scene biedt voormalige gebruiker René Stoute in: *Op de rug van vuile zwanen* (Amsterdam 1982). Zie ook de studie van psycholoog Herman Cohen, *Drugs, druggebruik en drugscene* (Alphen aan den Rijn 1975).

De Cotton Club aan de Amsterdamse Zeedijk, oktober 1973 (foto van Hans Peters, Nationaal Archief / Anefo, licentie CC-BY).

Creools-Surinaamse migranten begon in de jaren zestig uit te gaan in deze buurt. Toen migranten in de jaren zeventig massaal naar Nederland kwamen, werden sommigen van hen geronseld om als tussendealers op te treden. Het ‘hosselen’ (handelen in drugs) deden zij vanuit Surinaamse cafés op de kop van de Zeedijk, zoals Omar’s Place en Emil’s Place.

Verhalen van geïnterviewden bewijzen hun waarde onder meer door aan dit beeld nog enkele minder bekende hotspots toe te voegen, zoals de dancing Ponderosa op de Warmoesstraat, waar soulmuziek werd gedraaid. Ponderosa, een dancing die bestond sinds het einde van de jaren zestig,¹⁸ werd naar het zich laat aanzien vooral bezocht door Surinamers en Molukkers. Sommige bezoekers rookten heroïne in sigaretten, en oude gebruikers wijdden nieuwelingen in deze gewoonte in. Molukse gebruikers, die woonden in Molukse wijken in heel Nederland, gingen hier uit in het weekend, maar kochten in Amsterdam ook heroïne om mee terug te nemen naar huis en door te verkopen aan medegebruikers in hun eigen buurt. In Heerlen was overigens een vergelijkbare hotspot: dancing Shangri-La, door een voormalige bezoeker als volgt omschreven:

Stevig pompende funk- en soulmuziek in combinatie met een nog donkerder interieur dat stevast boven de 24 graden verwarmd werd gehouden, stond garant voor een soort hallucinerende sfeer die nauwelijks valt te beschrijven. Het was dé Heerlense uitgaansgelegenheid voor veel donkere Afcant-militairen (en ‘ploppers’) [...]

¹⁸ ‘Peter J. Muller’s Popkolom’, *De Telegraaf*, 15 april 1967.

Deze jongens waren door de Vietnam-oorlog al langer bekend met z.g. ‘hartelijke’ genotsmiddelen als orange, heroïne en lsd.¹⁹

Volgens diverse gebruikers was ook het SOSA-gebouw in de jaren zeventig een andere hotspot voor handel en gebruik. Het SOSA-gebouw (Stichting Opvang Surinamers Amsterdam) was in 1974 gestart als een cultuur- en opvangcentrum voor werkloze Surinamers, maar herbergde al gauw vooral drugsgebruikers. Uit de verhalen komt het centrum naar voren als een ware drugsmarkt, waar handelaars hun middelen verkochten vanaf houten tafels. In de bar op de vierde verdieping kon je gezellig zitten, biljarten, roken en muziek luisteren. Ook hier kwamen gebruikers van buiten Amsterdam naartoe om drugs te kopen en gebruiken. Soms waren er opstootjes als men niet tevreden was over een drugsdeal. Een groep Molukkers – mogelijk uit Vaassen, hoewel de politie dit niet kon bewijzen - bestormde het SOSA zelfs in 1977 gewapend met pistolen, messen en een automatisch wapen.²⁰ Schijnbaar hadden zij van de Surinamers ‘nep-heroïne’ gekregen.

In Groningen was een vergelijkbare plek, de Bunker: een betonnen viaduct onder een snelweg nabij de stad. Deze ‘Beat-Bunker’ was aanvankelijk een gesubsidieerd jeugdmuziek centrum geweest, maar eind jaren zeventig was het met steun van de gemeente door de Stichting voor Surinamers omgevormd tot opvangcentrum voor verslaafde Surinaamse drugsgebruikers. Ook daar werd stevig in heroïne gedeald, vertellen respondenten. Ze beschrijven hoe ze eerst toegangsgeld moesten betalen en ‘dan mocht je naar binnen en daar stonden dan allemaal tafeltjes, met achter elk tafeltje een dealer, meestal met een maatje van hem. En die zaten daar dan te dealen. Met van die messen maakten ze pakjes klaar uit grotere partijtjes.’²¹ Na een politie-inval werd de Bunker in 1981 gesloten.

Kraakpanden waren ten slotte ook invloedrijke centra van heroïnegebruik, komt uit de verhalen van ervaringsdeskundigen naar voren – zoals eind jaren zeventig het NRC-gebouw, gelegen vlak achter het Koninklijk Paleis op de Dam, waarin punk-coffeeshop No Name gevestigd was, waar ook bandjes optraden. Hier verkochten vooraanstaande dealers uit de punkscene, zoals graffiti-artiest ‘dr. Rat’ (Ivar Viçs), heroïnesigaretjes aan jonge punks uit de omgeving, die in Amsterdam kwamen om uit te gaan. Als de drug hen beviel, konden ze kwantumkorting krijgen bij aanschaf van een voorraad sigaretjes. Wilden ze verder gaan dan kon dr. Rat hen ook leren hoe ze een spuit moesten zetten, in zijn ‘dokterskamer’ in het kraakpand, waar hij voor de grap wat medische attributen had neergezet, zoals een nep-skelet.²² Ook in Paradiso, waar veel punkbands optraden, werd volgens diverse respondenten heroïne gebruikt. Fotograaf Max Natkiel maakte een prachtige serie foto’s van jongere en oudere punkers: velen van hen waren aan de heroïne, aldus verhalen van ex-gebruikers die destijds zelf deel uitmaakten van deze

19 Zie: <http://www.heerlenvertelt.nl/2010/12/van-hippie-naar-hard/> (8 september 2016)

20 ‘Zuidmolukkers overvallen soos van Surinamers’, *Nieuwsblad van het Noorden*, 19 maart 1977; ‘Molukkers overvallen Surinaamse sociëteit’, *Leeuwarder Courant*, 21 maart 1977.

21 Interview met Teun Weening, 20 november 2015.

22 Martijn de Haas, *Dr. Rat. Godfather van de Nederlandse graffiti* (Amsterdam 2011); interview met Auke de Jong, 15 februari 2016. Dit is een pseudoniem, op verzoek van de geïnterviewde die anoniem wil blijven. De opname en transcriptie van het interview zijn onder beheer van de auteur van dit artikel.

kraak-en-punkscene.²³ Drugsgebruik is een relatief onderbelicht aspect van de geschiedenis van de kraakbeweging, maar lijkt er een relevant onderdeel van te zijn geweest.²⁴ Een deel van de krakers – de ‘Freaks’, in de woorden van één verteller – was bezig met het gebruik van allerhande drugs. Dat is niet verbazend: de kraakbeweging was tenslotte nauw verweven met de punk subcultuur, en daarbinnen was het gebruik van drugs, met name speed en heroïne, een duidelijk aanwezig thema.²⁵

De faciliterende stad

Deze inventarisatie is nog verre van volledig. Echter, het in kaart brengen van dit soort hotspots van handel en gebruik, waarvoor de verhalen van (ex-)gebruikers onontbeerlijk zijn, is nu al nuttig, om diverse redenen. Allereerst laat het een meer gelaagd beeld zien van de heroïne-epidemie dan opdoemt uit de – beperkte – internationale historiografie over dit fenomeen.²⁶ Het toont duidelijk dat er verschillende subculturen waren die de nieuwe drug heroïne absorbeerden: niet alleen de hippie-scene, die van 1971-1974 bijeen kwam in het Vondelpark, maar ook de meer etnisch gevarieerde soul-scene, die ook eind jaren zestig was ontstaan; en de rauwere punkscene tegen het einde van het decennium.

Het *mappen* van significante plaatsen uit de heroïne-epidemie maakt ook duidelijk, dat heroïne maar tot op zekere hoogte een stedelijke drug was. Zeker, handel en gebruik concentreerden zich op bepaalde plaatsen in steden, maar veel gebruikers waren ‘heroïne-forensen’: zij woonden buiten de stad en kwamen hier alleen naartoe om drugs te scoren. Een vrouw beschreef hoe ze soms wel drie keer per dag met de trein naar Amsterdam reisde, naar de Zeedijk.

Daar hadden we een speciaal adresje. En goeie dope. Wat ik meestal deed, als ik niet te ziek was, dan ging ik gewoon met die dope naar huis, en daar gebruiken. In de trein zitten shotten en dat soort dingen...dat deed ik niet. Je had mensen die zo hun spuit met bloed leegspoten, als ze hun shot hadden gezet. Dan blijft er altijd nog een beetje bloed achter in de naald. Gewoon een beetje provoceren ... bah! Wat dat betreft was het ook helemaal geen omgeving voor mij.²⁷

23 Interview met Hans de Boer, 24 februari 2015. Dit is een pseudoniem, op verzoek van de geïnterviewde die anoniem wil blijven. De opname en transcriptie van het interview zijn onder beheer van de auteur.

24 In publicaties over de Nederlandse krakerscultuur wordt het thema drugsgebruik niet of nauwelijks behandeld, zoals Eric van Duijvenvoorde, *Een voet tussen de deur. Geschiedenis van de kraakbeweging (1964-1999)* (Amsterdam 2000); Nazima Kadir, ‘Myth and reality in the Amsterdam squatters’ movement, 1975-2012’, in: Bart van der Steen, Ask Katzeff en Leendert van Hoogenhuijze (red.), *The city is ours. Squatting and autonomous movements in Europe from the 1970s to the present* (Oakland 2014) 21-63; Virginie Mamadouh, *De stad in eigen hand. Provo's, kabouters en krakers als stedelijke sociale beweging* (Amsterdam 1992).

25 Zie bijvoorbeeld: Kitty de Leeuw e.a. (red.), *Jong! Jongercultuur en stijl in Nederland 1950-2000* (Zwolle 2000) 343-348; Legs McNeil en Gillian McCain, *Please kill me. The uncensored oral history of punk* (New York 1996).

26 Alex Mold, *Heroin. The treatment of addiction in twentieth century Britain* (DeKolb, Ill. 2009); René Renggli en Jakob Tanner, *Das Drogenproblem. Geschichte, Erfahrungen, Therapiekonzepte* (Berlijn 1994); Martin Schmid, *Drogenhilfe in Deutschland. Entstehung und Entwicklung 1970-2000* (Frankfurt en New York 2003); Stephens, *Germans on drugs*; Klaus Weinbauer, ‘Drug consumption in London and Western Berlin during the 1960s and 1970s’, *The Social History of Alcohol and Drugs* 20 (2006) 187-224.

27 Interview met Nelleke Oldenburg, 19 februari 2015. Dit is een pseudoniem, op verzoek van de geïnterviewde die anoniem wil blijven. De opname en transcriptie van het interview zijn onder beheer bij de auteur.

Het in kaart brengen van hotspots via interviews laat ook zien, dat drugsgebruik zeker niet beperkt was tot de grote steden. Hiermee associëren wij het vooral, omdat zich in steden als Amsterdam (Zeedijk), Rotterdam (Kruiskade) en Utrecht (Hoog-Catharijne) grote ‘open drugscenes’ bevonden, waar openlijk werd gehandeld en gebruikt. Maar uit de verhalen van respondenten blijkt dat kleinere steden en dorpen zijn eigen hotspots hadden. In Hilversum bijvoorbeeld troffen gebruikers elkaar rond 1970 bij de fietsenstalling tegenover het station. Daar waren enkele cafés en een broodjeszaak, en daar hing men rond. In Noordwijk aan Zee zaten de hippies op het Vuurtorenplein hun jointjes te roken. De drugs haalden ze uit Leiden of Amsterdam. En ook buiten Amsterdam, met zijn beroemde centra Paradiso en Fantasio, waren vergelijkbare gedoogde jeugdcentra waar in drugs geïnteresseerde jongeren elkaar begin jaren zeventig konden treffen: Vera in Groningen, het Paard van Troje in Den Haag, maar ook minder bekende ‘jeugdhonken’ in het hele land waren hotspots van gebruik. Vaak was het gebruik van cannabis (softdrugs) er oogluikend toegestaan, maar het gebruik van harddrugs niet (speed, heroïne). Op de toiletten, of in de buurt van het gebouw, gebeurde echter van alles.²⁸

In de jaren zeventig konden het gebruik van, en de handel in, heroïne zich dus ten dele verspreiden via plaatsen die stedelijke overheden had gecreëerd of gesubsidieerd: om te beginnen het Vondelpark, als tijdelijke grootschalige hippie-*hangout*, maar ook opvangcentra voor (Surinaamse) verslaafden als het Sosa-gebouw en de Bunker, uitgaanscentra voor de jeugd als Paradiso en het Paard van Troje en diverse kraakpanden. De tolerante en faciliterende houding van Nederlandse steden tegenover de nieuwe jeugd- en drugscultuur, de kraakbeweging en stichtingen die de belangen behartigden van Surinaamse migranten, had als onbedoeld bijeffect dat duidelijk te lokaliseren, geconcentreerde afzetmarkten en handelscentra voor nieuwe drugs waren ontstaan waar heroïnehandelaars hun slag konden slaan, en waar gebruikers heen konden om medegebruikers te ontmoeten, drugs te scoren – en te delen in de subculturele identiteit van deze plaatsen.

Impact op de stad

Wat was het effect op steden, als zich binnen hun grenzen zo’n prominente open drugscene ontwikkelde? Een focus op de locaties van heroïnehandel en gebruik toont allereerst de onmacht van stedelijke overheden tijdens het begin van de epidemie, als ze de controle op de openbare ruimte en het geweldsmonopolie in hun stad tijdelijk (deels) moesten prijsgeven aan heroïnedealers en –gebruikers, met name in de jaren zeventig en tachtig. In de decennia hierna probeerden gemeentelijke overheden meer nadrukkelijk om de macht weer terug te grijpen. De Amsterdamse politie bijvoorbeeld kreeg in bepaalde wijken (zoals de Zeedijkbuurt) meer bevoegdheden; sociale opvangcentra waar de dealers ‘aan de macht waren’, zoals het heette, werden gesloten, zoals het HUK, de Bunker, en het Sosa-gebouw. In Amsterdam probeerde burgemeester Ed van Thijn via het publiek-private samenwerkingsverband NV Economisch Herstel Zeedijk de macht over de Zeedijk terug te pakken. De NV startte in 1985 met het opkopen van verkrotte panden, knapte deze op en verleide middenstanders en nieuwe bewo-

²⁸ Zie bijvoorbeeld: interview Gemma Blok met Wendela Berg, 7 april 2015. De opname en transcriptie van het interview zijn onder beheer bij de auteur.

ners met ‘ingroeihuren’ om zich weer te vestigen op de Zeedijk. Op de kop, waar het dealen zich concentreerde, startte men de bouw van het Barbizon Hotel.

Mijn onderzoek tot nu toe laat één cruciaal effect zien van de concentraties van heroïnehandel en –gebruik in steden: het stimuleerde verandering in de aanpak van de verslavingszorg. In Amsterdam, en ook in diverse andere West-Europese steden met grote heroïne scenes, was de clustering van drugsproblemen in de openbare ruimte een aanleiding om te gaan experimenteren met nieuwe zorgmethoden, die vallen onder de paraplu van *harm reduction*.

In Amsterdam, met de grootste concentratie gebruikers (8.000-10.000) van heel Nederland, ging in 1979 bijvoorbeeld de eerste methadonbus rijden, vanuit de GG & GD, speciaal bedoeld voor Surinaamse heroïnegebruikers. Na de sluiting van het Sosa-gebouw kampte men in de binnenstad met een ‘zwerfgroep’ van Surinaamse verslaafden. Het gemeentebestuur wilde proberen hen te verspreiden door de stad, en hen weg te lokken van de heroïne door het aanbieden van gratis methadon, op onderhoudsbasis. Deze laagdrempelige methadonverstrekking groeide na 1980 uit tot een grootschalig toegepaste behandelvorm, gecoördineerd door de Amsterdamse GGD. Ook landelijk verdween langzaam de afkickgerichte mentaliteit in de verslavingszorg naar de achtergrond.²⁹

Dit nieuwe paradigma van *harm reduction* was dus zeker niet alleen het resultaat van nieuwe therapeutische visies op goede verslavingszorg. Het werd mede geboren vanuit gemeentelijke rampbestrijding: de zorgmaatregelen waren een poging om de overlast te beperken van drugsgebruik en daaraan gerelateerde criminaliteit, viezigheid en ellende voor stadsbewoners. De interviews met ex-gebruikers maken duidelijk hoe de methadonverstrekking werkte in de praktijk. De methadon was voor hen niet zozeer – zoals officieel de inzet was van deze behandelvorm – als manier om hun re-integratie in de samenleving te bevorderen, maar fungeerde in veel gevallen als basis voor een voortgezet bestaan als polydrugsgebruiker. Sterker nog: de verkoop van methadonpillen werd voor hen een bron van inkomsten. Neem dit citaat van Tjeerd Keulemans:

Ik vermoed dat ik vanaf 1981 tot 1989 bij de methadon post heb gelopen. Eigenlijk gebruikte ik in die tijd vier of vijf middelen per dag. Eerst een jointje als ik wakker werd. Dan na een kwartiertje wat methadon. Dan kwam een soort rustig, warm gevoel naar boven, dan had ik niet meer die onrust van de heroïne-afkick. Je kon de methadonpillen ook verkopen. Afhankelijk van wat voor stemming en met wie ik was, ging ik dan aan de speed of de heroïne. In die tijd begon ik vaker speed te gebruiken. Heroïne, dat was meer af en toe. Een pakje van een tiende gram of hoogstens een kwart gram was genoeg voor een dag voor mij. Omdat ik dan daarnaast nog die methadon had en vaak, dagenlang achter elkaar op de speed zat. Dus ook een of twee of soms drie nachten niet sliep. Daarnaast kreeg ik van mijn huisarts Valium, en later ook Seresta.³⁰

In andere Europese steden was de introductie van *harm reduction* ook nauw verbonden met overlastbestrijding. Zo ging Frankfurt, een stad die eind jaren tachtig kampte

²⁹ Blok, *Achter de voordeur*, 69-105.

³⁰ Interview met Tjeerd Keulemans, 25 november 2015. Dit is een pseudoniem, op verzoek van de geïnterviewde die anoniem wil blijven. De opname en transcriptie van het interview zijn onder beheer bij de auteur.

met een grote open harddrugscene nabij het Centraal Station, over tot het experimenteren met gebruikersruimten, waar gebruikers in een veilige en schone omgeving hun drugs konden inspuiten met schone naalden. In Zürich tenslotte, waar een grote groep zwaar verloederde verslaafden zich begin jaren negentig ophield in een park nabij het station, ging men in 1995 zelfs over tot het verstrekken van heroïne op medisch recept – een voorbeeld dat internationaal veel navolging vond.³¹ Ook in Nederland zijn enkele honderden ‘methadon-resistente’ opiaatverslaafden in *heroin assisted treatment*.

In een eventueel toekomstig onderzoeksproject naar de West-Europese heroïne-epidemie zou het interessant zijn om ook internationaal in kaart te brengen hoe het gebruik zich verspreidde. Gebruikers hielden zich niet aan landsgrenzen, maar zochten de plekken op waar de drugs het best van kwaliteit, het meest goedkoop, of het meest makkelijk te krijgen was, en waar de randvoorwaarden voor hun bestaan het meest gunstig waren (laagdrempelige opvang en zorg, zo laag mogelijke kans op justitiële bemoeienis, enzovoort). Het mappen van de hotspots op internationaal niveau en hun bezoekers biedt ook een ingang om te zoeken naar de diepere wortels van de epidemie: wie gebruikte, waar, en waarom? Hoe waren plaatsen van handel en gebruik verbonden met subculturele identiteiten? Waarom waren er in een stad als Zürich zoveel gebruikers – evenveel als in heel Nederland? En welke gevolgen hadden deze open drugscenes voor de ontwikkeling van steden, van (gemeentelijk en nationaal) drugsbeleid, en verslavingszorg?

31 Peter J. Grob, ‘The needle park in Zürich. The story and the lessons to be learned’, *European Journal on Criminal Policy and Research* 1 (1993) 48-61; Christian Schneider, ‘Changing perspectives? Police-public health cooperation and policy change in Switzerland.’ Paper LEPH International Conference (Amsterdam 2014); Andre Seidenberg, ‘Als das Heroin Zürich im Griff hatte’, *Neue Zürcher Zeitung*, 4 februari 2012; André Seidenberg, ‘Van AJZ zum Platzspitz’, in: Heinz Nigg (red.), *Wir wollen alles, und zwar subito! Die Achtziger Jugendunruhen in der Schweiz und ihre Folgen* (Zürich 2001) 238-242.